

MUODOSTA MERKITYKSEEN

—◆—
MINNA JAAKOLA

Väitö KSENALKAJAISESITELMÄ HELSINGIN YLIOPISTOSSA 17. SYYSKUUTA 2004

Tilannetta, jossa nyt olemme, voidaan pitää erittäin muodollisena. Alkamassa on perinteinen akateeminen väitöstilaisuus. Kun astuimme saliin te, yleisö, nousitte seisomaan, kustos lausui ennalta määrätyt sanat, ja minä väittelijän ominaisuudessa ryhdyin pitämään väitöksenalkajaisitelmää. Suomalainen väitöstilaisuus on muotoutunut vuosien varrella nykyiselleen. Te läsnäolijat, jotka olette ensimmäistä kertaa seuraamassa väitöstilaisuutta, sovellatte tässä kohdin aikaisempia kokemuksianne vastaavallisista tilaisuuksista ja osaatte yleistämiskyvyn vuoksi käyttäytyä tämän tilaisuuden vaatimalla tavalla. Tässä selvästi esimerkiksi puheenvuoro on yhdellä puhujalla kerrallaan ja yleisön osa on olla hiljaa.

Totesin, että alkamassa oleva tilaisuus on muodollinen. Adjektiivin *muodollinen* voi tässä käsittää kahdella tapaa. Muodollisella tilaisuudella viitataan usein tapahtumaan, joka on jotenkin jäykkä, virallinen, sellainen, jossa tapahtumat etenevät suunnitellusti etiketin mukaan. Ehkä osallistujilta edellytetään myös muodollista pukeutumista. Toisaalta muodollisia tilaisuuksia ovat kaikki tapahtumat siksi, että niillä on tilaisuuden muoto; myös niin sanotusti epämuodolliset tilanteet, kuten vaikkapa kahvitauot tai lasten syntymäpäivät, ovat tilaisuuksia, jotka voimme tunnistaa niiden muodon perusteella. Voimme kummastakin eritellä toistuvia, vakiintuneita osia, joista kokonaisuus muodostuu. Tulkitsemme uusia, ennenkokemattomia tilaisuuksia nojaamalla siihen tietoon, jota meille on kertynyt aikaisemmista tilaisuuksista. Kokemuksen kautta hahmotamme myös tilaisuuksille

▷

erilaisia merkityksiä. Esimerkiksi väitöstilaisuudella voi ajatella olevan useampia tarkoituksia, funktiota, mutta yksi tärkeimmistä on varmaankin oppineisuuden ja keskustelutaidon osoittaminen. Syntymäpäiväjuhlia järjestetään siksi, että tehdään ystävyyttä näkyväksi.

Arkielämämme on täynnä tällaisia muotojen ja merkitysten yhteenliittymiä, skeemoja, joiden sisällön ja merkityksen tunnemme ja joita luovasti käytämme. Tilaisuuksien luokka sisältää monenlaisia tapahtumia, ja erilaisista tilaisuustyypeistä voi hahmotella omia alaluokkia, kuten vaikkapa syntymäpäivien luokan. Kun tyt-
täreni suunnittelee omia seitsenvuotissynt-
täreitään, hän soveltaa kokemuksiinsa aikai-
semmista syntymäpäivistä ja valikoi niistä
itselleen mieluisia osia: näin syntyy uusi
muodon ja merkityksen yhtymä.

Olen väitöskirjatutkimuksessani paneu-
tunut muotojen ja merkitysten väliseen suh-
teeseen tutkimalla yhtä kielen rakennetta,
suomen kielen genetiivisijaa ja sen eri käyt-
tötapoja. Genetiivi on paitsi yleinen myös
syntaktisesti monipuolinen sija, ja siksi se
on haaste merkityksen kuvaukselle. Gene-
tiivin käytöt voi jakaa neljään syntaktiseen
päätyyppiin: Ensinnäkin genetiivi on sub-
stantiivin etumääritteen sija (*eduskunnan
syysistunto, tietoisuuden muutosvoima*).
Tämä on genetiivin tyypillisin käyttötapa,
ja tässä asemassa se ilmaisee lukuisia eri
merkityksiä: omistusta, paikkaa, kokonai-
suuden ja osan välistä suhdetta, sukulai-
suussuhdetta ja niin edelleen. Toiseksi ge-
netiivi toimii postpositioiden täydennyksen
sijana (*pöydän alla, sateiden vuoksi*). Kol-
mas syntaktinen tyyppi muodostuu adjek-
tiivij- ja adverbirakenteiden täydennyksen ja
määritteen sijasta (*vaalean sininen, kau-
hean ihanasti*). Vielä tämän lisäksi genetiivi
merkitsee subjektia tietynlaisissa verbi-
rakenteissa (*lasten täytyy mennä, minun tie-
tääkseni*).

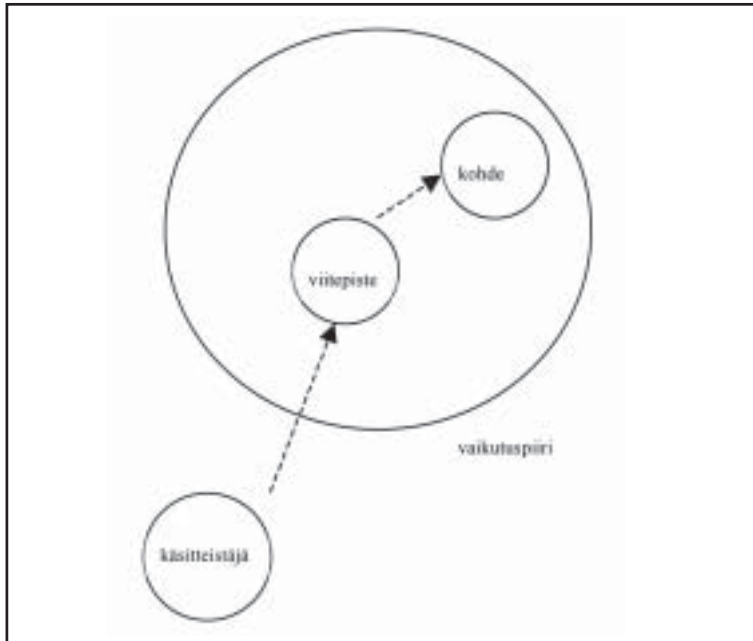
Tutkimukseni keskeisin kysymys on,
mikä yhdistää näitä erilaisia genetiivin
käyttötapoja, vai yhdistääkö niitä mikään.
Tähän ongelmanasetteluun sisältyy itse
asiassa joukko klassisia sijantutkimuksen
kysymyksiä. Ovatko sijat merkityksellisiä
kielen yksiköitä? Millä tavoin niiden mer-
kitystä pitäisi kuvata; täytyykö löytää yksi
yleismerkitys vai onko kyse erillisistä, ehkä
jopa toisiinsa liittymättömistä merkityksis-
tä? Voidaanko aina osoittaa yksi perusmer-
kitys, josta muut merkitykset voisi johtaa?
Olisiko esimerkiksi genetiivin merkitystä
mahdollista selittää omistuksen ilmauksis-
ta käsin?

Olen tarkastellut genetiiviä sekä yleis-
merkityksen kautta että monimerkityksi-
syyden eli polysemian tendenssien perus-
teella. Genetiivin yleismerkitys itse asias-
sa on ollut tiedossa jo pitkään. Lähes sata
vuotta sitten, vuonna 1908, filosofian mais-
teri Eemil Tunkelo puolusti tässä yliopistos-
sa väitöskirjatutkimustaan, jonka otsikko
oli *Alkusuomen genetiivi relatiivisen nimen
apugloosana. Semologinen tutkimuskoe*.
Tuolloin tutkimuksen tavoitteena oli ennen
kaikkea kuvata tarkasti se hierarkia, joka
erilaisista genetiivimääritteen ja pääsan-
nan yhtymistä voidaan tiettyjen kriteerien pe-
rusteella järjestää. Sen lisäksi oli pohditta-
va sijamuodon historiaa. Sijan merkityksen
kuvauksen kannalta hierarkian tuloksena
on, että genetiivimääritteen sijana genetiiv-
in merkitys on ilmaista kahden nominin
välistä suhdetta.

Otan esimerkiksi viime viikon uutisotsi-
koita. Ilmauksissa *Eduskunnan syysistunto
käyntiin, Kaupunkien tulot kasvavat hitaas-
ti ja Floridan myrskystä miljoonien lasku
genetiivi* asettaa suhteeseen eduskunnan ja
syysistunnon, kaupungit ja tulot, Floridan
ja myrskyn. Kyse ei kuitenkaan ole mistä
tahansa suhteesta vaan aivan erityisestä
suhteesta. Suhde on epäsymmetrinen sillä
tavoin, että genetiivin vartalosana toimii

taustana ja kehyksenä, jota vasten toinen sana piirtyy. Tätä epäsymmetriaa voi havainnollistaa viitepistemallin avulla, jota kuvaan seuraavassa kuviossa. Mallissa on

kolme tärkeää elementtiä. Kielenkäyttäjä — kuviossa *käsitteistäjä* — suuntaa oman- sa ja vastaanottajien huomion *viitepisteeseen* ja sen kautta *kohteeseen*.

Kuvio. Viitepistemalli (Langacker 1991: 170–171).

Mallia voi tulkita siis siten, että genetiivin vartalosana, esimerkiksi *eduskunta*, *kaupungit* ja *Florida*, tarjotaan uutisotsikoissa viitepisteenä, jonka kautta lukija voi tunnistaa edussanan, esimerkiksi *syysistunnon*, *tulot*, *myrskyn*. Viitepiste on eräänlainen maa-merkki tai paikannusohje, jonka avulla kohde voidaan tunnistaa. Tätä epäsymmetriaa voi pitää genetiivin yleisenä merkityksenä.

Kielen yksi perustehtävä on merkityksien välittäminen. Siitä, mikä on kielellisten yksiköiden tai laajempien kielen rakenteiden suhde merkitykseen, ei ole kuitenkaan yksimielisyyttä. Kärjistäen voi sanoa,

että lingvistiikassa on ollut vallalla kaksi eri näkemystä. Ensimmäisen mukaan voidaan ajatella, että maailmassa olevien asioiden ja kielen välillä olisi suora yhteys. Silloin sanat ja lauseet kuvaisivat kielenulkoista maailmaa sellaisena kuin se meistä riippumatta on.

Kognitiivinen kielentutkimus lähtee toisesta näkemyksestä. Kielen rakenteet eivät suoraan heijasta objektiivista todellisuutta, vaan kielen ja maailman välissä on kieltä käyttävä ihminen, joka aktiivisesti tulkitsee maailmaa ja jäsentää havaintojaan maailmasta. Kognitiivisessa kieliopissa

▷

kielellisen yksikön merkitys kuvataan konventionaalisisena mielikuvaisuutena eli konstruointina. Kukin kielellinen rakenne jäsentää asiointitilan tietyllä tavalla, ja valitsemalla tietyn rakenteen puhuja valitsee myös tietyn tavan jäsentää maailmaa.

Konstruointi on avain kieliopillisten rakenteiden merkityksen kuvaamiseen. Koska kieliopilliset rakenteet tarjoavat mahdollisuuden jäsentää yksi ja sama asiointitila monin eri tavoin, niiden avulla voidaan nostaa esiin tiettyjä asioita ja häivyttää toisia taustalle. Toisin sanoen kielellisillä rakenteilla ei vain ilmaista asioita maailmasta, vaan myös esitetään tulkintoja maailmasta. Puhujalla on usein vapaus valita vaihtoehtoisten ilmausten välillä, ja jokainen näistä jäsentää esillä olevan tilanteen erilaisen mielikuvan mukaisesti.

Myös genetiivirakenteet ovat kielenkäyttäjän konstruointivälineitä. Tämä tulee hyvin esiin, kun tarkastellaan genetiivirakenteiden suhdetta informaatorakenteeseen eli uuden ja vanhan tiedon jäsentymiseen kielenkäyttötilanteessa. Aidoissa teksteissä ja keskustelupuheessa genetiivilmaukset tyypillisesti noudattavat taustan ja kuvion epäsymmetriaa siten, että viitepiste edustaa tunnistettavaa tietoa. Toisin sanoen genetiivimäärittelyt ovat tyypillisesti sellaisia, että ne viittaavat johonkin tekstissä tai keskustelussa jo aiemmin esillä olleeseen asiaan. Tällainen vanha, puhujalle ja kuulijalle yhteinen tieto on luonnollisesti hyvä viitepiste, jonka kautta kuulija voi orientoitua uuteen tietoon. Genetiivilmauksen voi kuitenkin rakentaa myös kanonisesta jäsenyyksestä poikkeavasti, siis niin, että puhuja asettaa viitepisteeksi uuden asian. Hän tarjoaa uutta tietoa tunnistettavana ja tekee siitä sillä tavoin paikannusohjeen. Samalla puhuja ehdottaa, että puhujalla ja kuulijalla on molemmilla mahdollisuus tunnistaa viitepiste, vaikka se mainittaisiinkin puhutilan-

teessa ensimmäistä kertaa, olisi siis siinä uusi. Genetiivi-ilmaus siis konstruoi kahden asian suhteen, ei kuvaa suoraan maailmassa vallitsevia epäsymmetrioita. Kun sijoja tarkastellaan tällä tavoin konstruoinnin näkökulmasta, ne hahmottuvat jo sinänsä merkityksellisinä yksikköinä, eivät semanttisesti tyhjinä syntaktisina merkit-siminä.

Genetiiville voi hahmotella yleismerkityksen, ja se on pelkistetysti viitepistemallin kuvaama taustan ja kuvion epäsymmetria. Koska viitepistemalli on intuitiivisesti luonteva tulkinta taustan ja kuvion suhteesta, se on helppo yleistää kaikkiin genetiivilmauksiin. Analyysissä tulee kuitenkin pian esiin se, että tällä tavoin ajateltuna malli menettää kuvausvoimansa. Se ei erottele genetiiviä lähimerkityksistä rakenteista eikä lopulta osoita genetiivikategorian sisäisestääkään rakenteesta paljoa. Tämä on kuitenkin odotuksenmukaista, koska kielessä vallitsevan tendenssin mukaan yleisimmät kielenaineokset ovat merkitykseltään joustavia. Esimerkiksi suomen kielen yleisin sana, *olla*-verbi, sopii moneen kontekstiin. Sen merkitystä voi siten kuvaila skemaattiseksi tai yleiseksi, vähintäänkin joustavaksi. Jos haluamme löytää niin tajaan esiintyvälle kielenaineokselle kuin genetiivi jonkin yleismerkityksen, joka voisi kattaa kaikki sen käytöt, tuon merkityksen on pakko olla hyvin skemaattinen.

Viitepistemallin voi ajatella myös täyteläisemmin sillä tavoin, että ottaa huomioon ne spesifiset merkityspiirteet, joita genetiivi-ilmaukset kantavat. Niitä ovat esimerkiksi edellä esittelemäni informaatorakenteen jäsenyys tai empatiahierarkia eli ajatus niistä konventionaalisista jäsenyksistä, joiden mukaisesti kahdesta entiteetistä viitepisteen paikalle valikoituu järjestyksessä ihminen, elollinen olento, konkreettinen esine, paikka tai abstrakti asia. Tällä tavoin rikkaasti hahmoteltu viite-

pistemalli ei kuitenkaan sovellu enää koko genetiivin yleismerkitykseksi, sillä kaikki genetiivityypit eivät toteuta näitä spesifiempää jäsenyyksiä. Esimerkiksi adjektiivin määritteen sijana käytetty genetiivi usein rikkoo sekä konventionaalista informaatorakennejäsenyyttä että empatiahierarkiaa. Olisiko tässä peruste myöntää, että sijakategorian jäsenet ovat erillisiä merkitysyksiköitä, jotka eivät ole yhteydessä toisiinsa?

Monet niistä kysymyksistä, jotka alunperin esittelin klassisiksi sijojen tutkimusperinteen ongelmiksi, liittyvät siihen, minkälaisiksi kielelliset luokat ajatellaan. Kognitiivinen kielentutkimus on ottanut vakavasti ajatuksen prototyypiluokitukseen perustuvista kategorioista. Näyttää siltä, että merkitysluokat, joita kielelliset rakenteet ilmaisevat, eivät ole selvärajaisia ja tasakoosteisia. Sen sijaan luokat ovat sumearajaisia, ja luokan jäsenet liittyvät luokkaan eri tavoin. Luokan sisällä on tyypillisempiä mallijäseniä eli prototyyppejä ja niihin eri tavoin liittyviä epätyypillisempiä jäseniä. Luokan jäsenet liittyvät toisiinsa perheyhtäläisyysperiaatteen mukaisesti siten, että osa merkityspiirteistä sopii osaan jäseniä, osa toisiin. Olennaista on, että kullakin jäsenellä on jokin merkityspiire, joka yhdistää sen ainakin osaan luokan jäsenistä. Siten kaikki genetiivityypit eivät esimerkiksi tule kuvatuksi informaatiojäsenyyksen avulla. Kun sijakategoria nähdään tällä tavoin joustavana ja polyseemisenä verkona se, että osa genetiivin käyttötavoista jää viitepistemallin täyteläisen tulkinnan ulkopuolelle, ei sysää niitä genetiivikategorian ulkopuolelle.

Genetiivien luokka jäsentyy edellä kuvatulla tavalla perheyhtäläisyysperiaatetta noudattaen. Mikään alamerkitys ei yksinään nouse selitysvomaiseksi yleismerkitykseksi, mutta on mahdollista nostaa esiin merkitystihentymiä, joiden avulla muutkin

ilmaustyyppit asettuvat kategoriaan. Prototyypisimmät käytöt, omistamisen ilmaiseminen, paikan ja siinä sijaitsevien asioiden suhteen ilmaiseminen, kokonaisuuden ja siihen kuuluvan osan suhteen ilmaiseminen tai subjektigenetiivin käsitteistys, tarjoavat kielenkäyttäjälle malleja, joiden avulla myös epätyypillisemmät genetiivin käyttötavat liitetään kategoriaan. Kategorian laitamilla, esimerkiksi adjektiivijä ja adverbirakenteissa mutta myös verbirakenteissa, voidaan tarkastella merkitysjatku- moita, jotka yhdistävät erityyppiset ilmaukset luokan jäseniksi, samaan verkkoon.

On periaatteessa mahdollista, että perheyhtäläisesti jäsentyneet luokat eivät sisällä mitään kaikille yhteistä piirrettä. Kieliopillisten rakenteiden kohdalla jotakin yhteistä kuitenkin on, ja se on yhteinen kielellinen muoto. Epätyypilliset genetiivi-ilmaukset liittyvät genetiivikategoriaan myös siten, että ne tunnistetaan muodoltaan genetiiviverkon jäseniksi ja jäsennetään taustakuvio-suhteina kuten tyypillisetkin ilmaukset. Muodon yhtenäisyys ei kuitenkaan yksinään riitä, vaan tulkintaan tarvitaan merkityksen yhtäläisyyttä. Myöskään yhden ainoan morfeemin tarkastelu ei riitä, vaan muotoja tulee analysoida laajempina konstruktioina. Tällä tavoin rajautuvat erilleen esimerkiksi genetiivi ja akkusatiivi. Kun prototyypinen genetiivi asettaa suhteeseen kaksi oliota, tyypillinen akkusatiivi osoittaa olion asemaa transitiivisessä prosessissa. Lauseessa *luen kirjan* on akkusatiivin *n*, mutta lauseessa *luen kirjan johdantoa* genetiivin *n*. Kielelliseen merkitykseen pääsee käsiksi muotojen kautta, mutta samalla muodot tunnistetaan niihin liittyvien merkitysten avulla.

Vastaus sijankuvauksen kysymykseen yleis- ja monimerkitysisyydestä on kaiken edellä sanotun valossa: kyllä, kummatkin. Skeeman eli yleismerkityksen avulla on

mahdollista hahmottaa kategorian rajoja, ja prototyypit jäsentävät tilannetta kategorian sisällä.

Genetiivien luokka on rönsyilevä merkitystihentymien ja niitä yhdistävien jatkumoiden verkko, jota hyvin yleisellä tasolla luonnehtii taustan ja kuvion epäsymmetria. Tällainen kuva ei ole ehkä yksinkertaisin tai ekonomisin, mutta kaiken sen tiedon perusteella, mikä meillä on kielestä ja ihmisen kognitiosta, se on kuvauskohteensa näköinen. ■

LÄHTEET

- LANGACKER, RONALD W. 1991: *Foundations of cognitive grammar II: Descriptive application*. Stanford: Stanford University Press.
- TUNKELO, E. A. 1908: *Alkusuomen genetiivi relatiivisen nimen apugloosana. Semologinen tutkimuskoe*. Alkusuomen genetiivin funktioista I, 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

MINNA JAAKOLA *Suomen genetiivi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 995. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: *minna.jaakola@helsinki.fi*